

КАДРОВА ПОЛІТИКА СРСР У СПОРТИВНІЙ НАУЦІ

Ю.О. Павленко

Державний науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту

Анотація. Ю.О. Павленко. Кадрова політика СРСР у спортивній науці // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2010. – № 17. – С. 16-21. *Мета:* здійснити аналітичний огляд передового історичного досвіду СРСР щодо кадрової політики у спортивній науці. *Результати:* для кадрової політики СРСР був характерний екстенсивний розвиток спортивної науки з постійним збільшенням кількості наукових та науково-педагогічних працівників, державним регулюванням, директивним плануванням, пріоритетністю науково-методичного забезпечення спортивної практики, масштабною видавничою діяльністю. *Висновки:* сучасна трансформація радянського досвіду має спиратися на подальшу державну підтримку, стимулювання наукової праці, перехід на стратегічне планування, збалансованість у дослідженнях проблем фізичної культури та спорту, модернізацію матеріально-технічного оснащення, поширення електронних інформаційних технологій у підготовці та використанні наукових та науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: спортивна наука, кадрова політика, СРСР.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій

На всіх етапах розвитку сучасного суспільства одним з вирішальних факторів ефективного функціонування будь-якої галузі є її кадрове забезпечення. Особливого значення це положення набуває в науковій діяльності, яка задовольняє потреби людей та суспільства отримувати й застосовувати нові знання [6]. Отже, державна політика у фізичній культурі та спорті має спрямовуватися на своєчасне забезпечення галузі необхідною кількістю наукових й науково-педагогічних кадрів високої кваліфікації та на раціональне їх використання.

Високий професійний рівень фахівців є однією з характерних особливостей радянського досвіду Система спортивної підготовки, яка існувала в Радянському Союзі, тривалий час була передовою у світі і, відповідно до сучасних умов і нині трансформується багатьма країнами [9, 14, 15]. Тому актуальним стає дослідження кадрової політики в історичному аспекті з подальшим визначенням шляхів її модернізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювали відповідно до теми 1.3.5 «Організаційні та практичні основи науково-методичного забезпечення підготовки національних команд до Олімпійських ігор» (№ державної реєстрації 0106U010995) Зведеного плану науково-дослідної роботи у галузі фізичної культури і спорту 2006-2010 рр. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Мета роботи – здійснити аналітичний огляд передового історичного досвіду СРСР щодо кадрової політики у спортивній науці.

Методи дослідження

У процесі досліджень було зроблено історичний аналіз й узагальнення даних наукових і документальних джерел, комп'ютерної мережі "Інтернет" про реалізацію в СРСР державної політики відносно кадрового забезпечення спортивної науки.

Результати досліджень та їх обговорення

У Радянському Союзі науку розглядали як основний засіб технологічного та економічного прогресу країни. Державна опіка науки забезпечила СРСР перше місце у світі за кількістю наукових та науково-педагогічних працівників. У 1985 р. виконавців НДР налічувалося біля 1,5 млн. або ¼ частина всіх науковців світу. На території СРСР було понад 5070 наукових установ різних типів, серед яких науково-дослідних інститутів (НДІ), які належали академіям і галузевим міністерствам – понад 3200, дослідних й експериментальних станцій – близько 350, дослідних лабораторій – приблизно 70, конструкторських бюро - близько 15, обсерваторій – 15, інших установ, які виконували наукові дослідження й розробки – близько 60. Вищих навчальних закладів, які здійснювали дослідження й розробки було близько 900. Серед усього зайнятого в науково-дослідній та дослідницько-конструкторській роботі персоналу частка докторів наук становила 1%, кандидатів наук – 11,2%.

У галузевому секторі науки було зосереджено понад 73% науково-технічного персоналу країни. Галузевий сектор охоплював понад 700 наукових установ, з яких близько 400 були науково-виробничими комплексами, інші – НДІ, проектні інститути, конструкторські бюро. Вони виконували найбільший обсяг науково-дослідної роботи – близько 78,5% проведених досліджень і розробок (1990 р.). У структурі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт фундаментальні праці мали 3%, прикладні дослідження – 32,8% та дослідно-конструкторські роботи – 64,2% [13].

Така велика увага з боку держави до галузевого сектору сприяла зростанню наукового потенціалу фізичної культури і спорту [1, 5, 8]. Попит спортивної галузі СРСР в науковому обслуговуванні, особливо з виходом радянських спортсменів на олімпійську арену, зумовив різке зростання кількості наукових та науково-педагогічних кадрів, наукових працівників із високими ступенями. З 1950 до 1980 року кількість працівників галузевих наукових та навчальних закладів збільшилась у 12,5 рази, науково-педагогічних кадрів вищої категорії у 5 разів. Так у 1991 р. загальна кількість наукових та науково-педагогічних кадрів становила близько 22 тис. працівників, серед яких близько 0,8% мали науковий ступінь доктора наук та 17% були кандидатами наук (табл. 1).

Таблиця 1 Науковий потенціал галузі фізичної культури та спорту СРСР [5].

Суб'єкти наукової діяльності	Загальна кількість працівників	Кількість докторів / кандидатів наук
Науково-дослідні інститути фізичної культури (4 одиниці) Державного комітету СРСР з фізичної культури та спорту	607	19/231
Проблемні науково-дослідні лабораторії інститутів фізичної культури (9 одиниць)	229	8/62
Інститути фізичної культури (23 одиниці й 4 філіали)	4589	131/1720
Факультети фізичного виховання педагогічних університетів та інститутів (98 одиниць)	2615	19/513
Кафедри та відділення фізичного виховання інших вищих навчальних закладів (968 одиниць)	13820	2/1112

У вищих навчальних закладах та науково-дослідних інститутах, які готували фахівців для галузі фізичної культури та спорту СРСР, найбільшу кількість становили фахівці педагогічного напрямку – 63,3% від загальної кількості працівників цих установ, однак був і найменший відсоток осіб із науковим ступенем та званням – 35,5 % [1, 8].

У 1989 р. в СРСР налічувалося 898 ВНЗ, у яких навчалось майже 5 млн. осіб. На той час за кількістю фахівців з вищою освітою на 10 тис. населення СРСР посідав третє місце у світі, поступаючись лише США і Японії [8]. Для галузі фізичної культури і спорту в СРСР щорічно готувалося близько 30 тис. фахівців, серед яких більш 50% мали вищу освіту.

Це сприяло загальному підвищенню кваліфікації працівників фізкультурного руху. Так у 1975 р. з 300 тис. штатних працівників 70% мали вищу та середню фізкультурну освіту. Ще більший відсоток кваліфікованих спеціалістів був серед тренерів, яких наприкінці 70-х років XX століття налічувалось до 50 тис. Наприклад, з 25 тис. тренерів ДЮСШ таких фахівців було приблизно 80%. В Україні у 80-х рр. минулого сторіччя близько 150 тис. спеціалістів працювало у галузі фізичної культури і спорту, з них 65 тис. з вищою освітою. Налічувалось 46 тис. викладачів та 17 тис. тренерів [2, 10, 11].

У полі зору держави були перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців. Вже протягом 1945–1946 рр. було здійснено перепідготовку 1000 тренерів з різних видів спорту. У 70-х роках минулого століття факультети підвищення кваліфікації фахівців діяли в інститутах фізкультури у Москві, Ленінграді, Києві та Алма-Аті. Так у Ленінграді з 1975 до 1985 рр. на факультеті постійно навчались у середньому понад 560 слухачів на рік. У 1978 р. при Державному центральному ордена Леніна інституті фізичної культури була відкрита Вища школа тренерів для формування тренерського складу національних та провідних спортивних команд країни.

Близькою до радянської системи була підготовка кадрів для галузі фізичної культури і спорту в інших соціалістичних країнах. До найбільших центрів фізкультурної освіти належали вищі школи фізичної культури в Лейпцизі та Гавані, Варшавська академія фізичного виховання, Бухарестський, Угорський, Софійський, Улан-Баторський інститути фізичної культури, факультети фізичного виховання в Белградському, Люблінському, Загребському й Сараєвському університетах. Так у стінах Вищої школи фізкультури і спорту в Лейпцизі щорічно готували понад 500 кваліфікованих фахівців. Серед 10 тис. штатних і громадських тренерів, які працювали на великий спорт у Німецькій Демократичній Республіці, понад 4 тис. були висококваліфікованими фахівцями. Науково-дослідний інститут фізичної культури та спорту, який був головним у науково-методичному забезпеченні підготовки німецьких команд, налічував близько 600 працівників [12, 16].

У 1951 р. Міністерством охорони здоров'я СРСР було видано наказ про організацію лікарсько-фізкультурних диспансерів, яких було створено близько 400 у всіх республіках, областях, великих містах і районах країни. Для підготовки спортивних лікарів у 1960 р. почало діяти відділення у Тартуському університеті. У 1971-1985 рр. у Києві працював Науково-дослідний інститут медичних проблем фізичної культури Міністерства охорони здоров'я УРСР. Активно працювало відділення спортивної й балетної травми Центрального НДІ травматології й ортопедії, пізніше Центр спортивної та балетної травми. До 80-х рр. минулого сторіччя були відкриті підрозділи з медико-біологічних проблемах спорту у низці науково-дослідних інститутів системи Міністерства охорони здоров'я СРСР: інститути харчування, фармакології, кардіології, ендокринології, стоматології [4].

Велику увагу приділяли підготовці науково-педагогічних кадрів вищої категорії, яка здійснювалась у понад 100 наукових і навчальних закладах СРСР. У галузі фізичного виховання і спорту налічувалось 10 центрів підготовки науково-педагогічних кадрів. Штатний склад восьми навчальних та двох науково-дослідних інститутів, у структурі яких діяли аспірантури, відображав характерне співвідношення фахівців різної професійної спрямованості та наукової кваліфікації для закладів галузі фізичної культури та спорту (табл. 2).

Таблиця 2. Кількість наукових та науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів фізичної культури у СРСР [1].

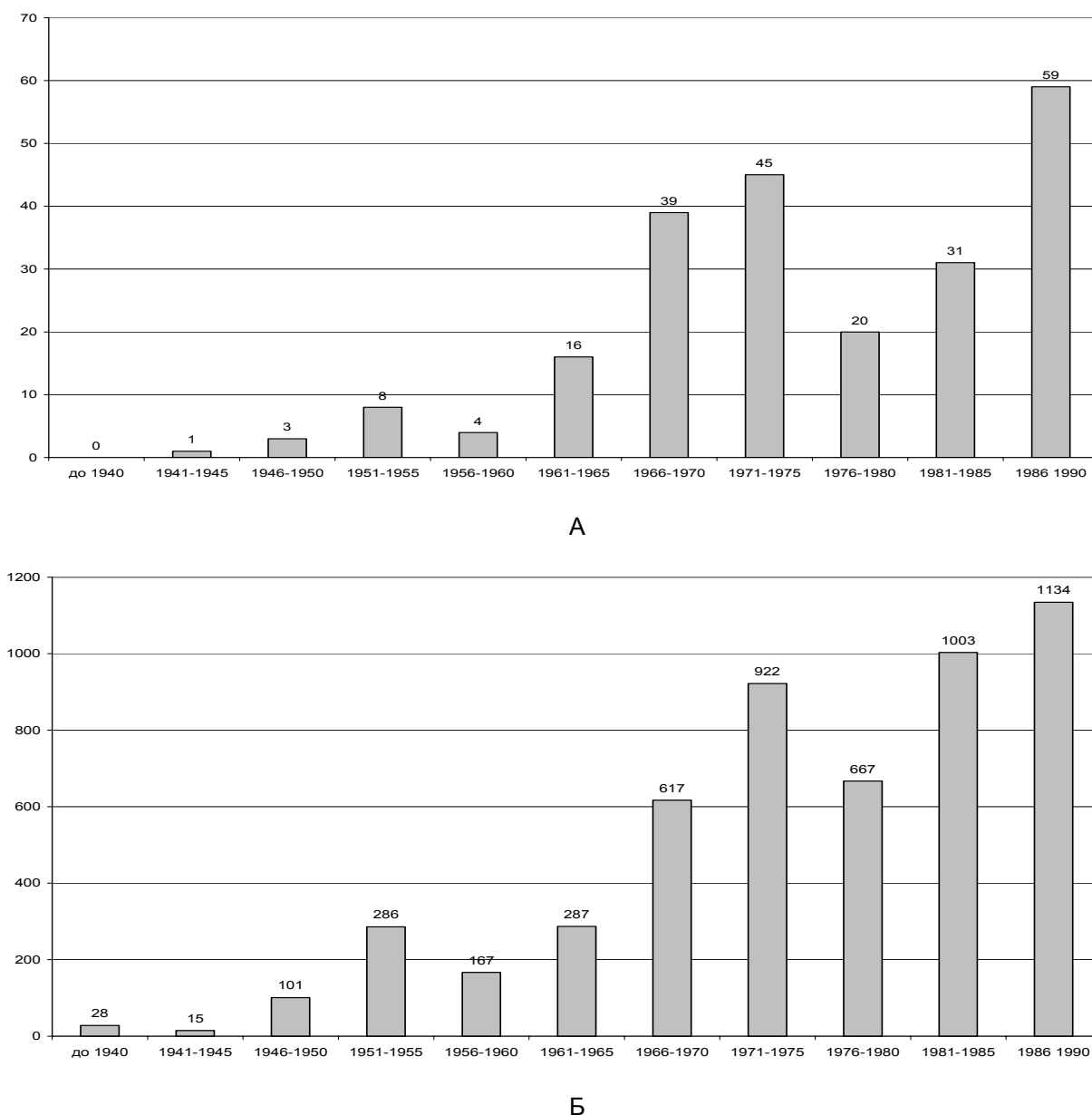
Галузі наук	Кількість кадрів	Кількість кадрів із науковим ступенем або званням			
		доктора наук, професори	кандидати наук, доценти	всього	% від загальної кількості
ВНЗ та НДІ фізичної культури					
біологічні	357	36	241	277	77,6
педагогічні	3755	52	1288	1335	35,5
медичні	526	66	334	400	76,4
психологічні	111	4	71	75	67,6
інші	977	14	335	349	35,7
Всього	5578	170	2285	2405	43,1
також у ВНЗ та НДІ фізичної культури з аспірантурами					
біологічні	148	22	91	113	76,3
педагогічні	1901	44	772	816	42,9
медичні	203	31	131	162	79,8
психологічні	51	4	40	44	86,2
інші	3	7	144	151	45,1
Всього	2698	108	1158	1166	43,2

Постійно зростала кількість аспірантів. Так на очній формі навчання у 1970 р. їх вчилася 127, у 1988 р. – 225, у 1990 р. – 703 осіб. Фактичний випуск аспірантури складав 82-89% від фактичного зарахування на 1-й курс, близько 60% випускників подавало дисертації на захист. Діяла одна докторська та 7 кандидатських спеціалізованих рад із захисту дисертаційних робіт [1]. На підготовку кандидатських дисертаційних робіт здобувачі витрачали в середньому 7,2 року і захищали їх в середньому у віці 35,5 років, докторські роботи готували у середньому 12,3 року і захищали їх у середньому в 47,9 року [5]. З 1935 до 1990 року було захищено 226 докторських та 5227 кандидатських дисертацій (рис. 1).

Ці показники свідчать, що для кадрової політики СРСР був притаманний екстенсивний розвиток, пріоритетом якого було збільшення кількості наукових та науково-педагогічних працівників.

Постійно прагнули підвищити якість науково-методичного забезпечення практичної діяльності фахівців цієї галузі. Відкривали проблемні науково-дослідні лабораторії, центри відбору, конструкторські бюро, інформаційні центри, навчально-спортивні центри, інші науково-виробничі підрозділи в структурі інститутів фізкультури.

Намагалися посилити взаємодію наукових кадрів на трьох рівнях: міжгалузевому (між закладами Академії наук СРСР, Академії медичних наук СРСР, Академії педагогічних наук СРСР та інших галузей), галузевому (між інститутами фізичної культури) та місцевому (створення творчих об'єднань, бригад і т.п.). Однак, перехід галузі фізичного виховання та спорту у 80-90 рр. минулого сторіччя в умовах обмежених ресурсів на інтенсивний шлях розвитку вимагав структурної перебудови використання кадрового потенціалу країни.

Рис. 1. Динаміка захищених докторських (А) та кандидатських (Б) дисертаційних робіт у галузі фізичної культури і спорту у СРСР [3].

Аналіз історичного передового досвіду виявив такі чинники кадрової політики, які сприяли забезпеченню висококваліфікованими фахівцями галузі фізичної культури і спорту у СРСР: державне регулювання спортивної та наукової діяльності, комплексне планування спортивної підготовки та науково-дослідної роботи, пріоритетність наукових розробок проблем спорту найвищих досягнень, діяльність комплексних наукових груп, видавнича справа у галузі фізичної культури і спорту.

Розвиток спортивної науки здійснювали згідно з державними директивними документами, з суворо централізованим управлінням і контролем, на основі бюджетного фінансування. Спорт найвищих досягнень розглядали як засіб демонстрації переваг соціалістичної системи над капіталістичною. Наука відповідно до певних політичних, соціальних та економічних умов мала забезпечувати високі спортивні досягнення спортсменів соціалістичних країн на Олімпійських іграх. Зміна цих умов вимагає модифікації моделі, яка проіснувала декілька десятиліть без кардинальних перебудов. Однак у її трансформації олімпійський спорт та спортивна наука усе ж мають залишатися національним надбанням, пріоритетом у державній політиці країни.

Для розвитку науки в СРСР була характерною загальнодержавна планово-командна система. Дотримування умов виконання державних завдань було обов'язковим для всіх установ, організацій, бо відповідно до них розподілялись ресурси. Пріоритетність у фізичній культурі та спорті забезпечення високих досягнень радянських спортсменів на світовій арені часто здійснювали за рахунок інших складових галузі. Певним стимулом для дослідницької діяльності

було запровадження галузевими керівними органами зведених планів науково-дослідної роботи з фізичної культури й спорту. За підсумками наукових розробок відповідно до тематики зведених планів за 15 років (1971–1985 р.) у Всесоюзному науково-технічному інформаційному центрі було зареєстровано 2918 звітів НДР з проблем фізичної культури спорту, кількість яких з кожною п'ятирічкою подвоювалася. Однак в умовах ринкових відносин плани мають набувати стратегічного рекомендаційного характеру з можливістю оперативного використання альтернативних шляхів вирішення поставлених завдань залежно від досягнень науково-технічного прогресу, особистої зацікавленості фахівців у високій продуктивності і якості своєї роботи, ресурсних можливостей країни.

Переважаюча більшість провідних науковців була залучена до розробки актуальних питань спортивної підготовки. З 1935 до 1990 року розробці та впровадженню нових технологій, форм і методів спортивної підготовки національних команд, розвитку спорту найвищих досягнень і підготовці спортивного резерву було присвячено 68% докторських і 71,4% кандидатських робіт, які були захищені в галузі фізичної культури й спорту. Однак в останні 20 років проблематика спорту найвищих досягнень та підготовки спортивного резерву втратила пріоритетне місце у наукових дослідженнях галузі фізичної культури і спорту [3]. Тому актуальним стає пошук шляхів поновлення зацікавленості наукових працівників у фундаментальних і прикладних дослідженнях для задоволення потреб спортивної практики.

У радянські часи наукові та науково-педагогічні кадри були широко задіяні у роботі комплексних наукових груп, які були основною організаційною формою науково-методичного забезпечення підготовки національних команд. Взаємозалежне та взаємозумовлене поєднання прикладної і теоретичної наукової діяльності наукових груп забезпечувало вирішення як завдань конкретного виду спорту, так і розвиток спортивної науки взагалі. Так науково-методичне забезпечення підготовки збірних команд СРСР до Олімпійських ігор 1992 р. здійснювали 38 КНГ з літніх та 8 КНГ із зимових видів спорту, у складі яких було понад 600 осіб. Спрямування значних ресурсів на спорт найвищих досягнень давало можливість створювати комплексні групи з усіх олімпійських видів спорту, що було пріоритетним напрямом активізації діяльності з НМЗ підготовки збірних команд, але, водночас приховувало повільний хід якісних її перетворень, які мали спиратися, передусім, на модернізацію матеріально-технічного оснащення та поширення інформаційних технологій.

Для задоволення потреб спортивної практики в СРСР планомірно розвивалося наукове видавництво. Спортивна галузь мала власні видання й поліграфічну базу. Так основним спортивним видавництвом «Фізкультура і спорт» з 1923 до 1987 року видавництвом було надрукувало 7909 спортивних книг, серед яких близько 400 науково-теоретичних збірників і монографій, 120 підручників та 76 навчальних посібників для інститутів фізичної культури, понад 3000 методичних видань з масової фізичної культури й видів спорту тощо [5]. Однак поширення значної кількості наукових публікацій не можна вирішити тільки шляхом друкованих видань. Це стає зробити все складніше. Тому подальший процес удосконалення інформаційного забезпечення кадрів нерозривно пов'язаний з електронними технологіями.

Отже, більшість зазначених чинників, що сприяли активній кадровій політиці у спортивній науці Радянського Союзу можна трансформувати в наукове обслуговування фізичної культури та спорту на сучасному етапі.

Висновки

Аналіз передового історичного досвіду дає підстави зробити узагальнення, що для кадрової політики СРСР був притаманний екстенсивний розвиток спортивної науки з постійним збільшенням кількості наукових та науково-педагогічних працівників, державним регулюванням, директивним плануванням, пріоритетністю науково-методичного забезпечення спортивної практики, масштабною видавничою діяльністю.

Поступовий перехід галузі фізичного виховання та спорту, в умовах обмежених ресурсів, на інтенсивний шлях розвитку вимагає структурної перебудови використання кадрової потенціалу країни. Сучасна трансформація радянського досвіду має спиратися на подальшу державну підтримку, стимулювання наукової роботи, перехід на стратегічне планування, збалансованість у дослідженнях проблем фізичної культури та спорту, модернізацію матеріально-технічного оснащення, поширення електронних інформаційних технологій у підготовці та використанні наукових та науково-педагогічних кадрів.

Література

1. Алексеев Г.А. Состояние подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров в отрасли физической культуры и спорта / Г.А. Алексеев // Теория и практика физ. культуры. – 1990. – № 6. – С. 37 -39.

2. Бака М.М. Социально-биологические проблемы физической культуры и спорта / М.М. Бака, В.С. Бойко, С.С.Гурвич, И.В. Муравов. – Киев: Здоровья, 1983. – 248 с.
3. Баранов В.Н. Анализ тематики диссертационных работ по основным направлениям научных исследований в сфере физической культуры и спорта / В.Н. Баранов, З.К. Смеловская, Б.Н. Шустин // Вестник спортивной науки. – 2006. – № 4. – С. 5–11.
4. Гесселевич В.А. Избранные лекции по спортивной медицине. / В.А. Гесселевич, В.А. Епифанов, А.И.Журавлева, Поляев Б.А. и др. – М., Издательство "Физическая культура", 2003. – 192 с.
5. Зацюрский В.М. Советская наука о физической культуре и спорте: состояние и перспективы / В.М. Зацюрский, Г.С. Туманян, В.П. Козьмина, М.А. Петрачев // Теория и практика физической культуры, 1988, № 1, с. 2-5.
6. Кайку М. Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя. / Пер. з англ. Кам'янець А./ М. Кайку. – Львів: Літопис, 2004. – 544 с.
7. Колесов А.А. Подготовка и профессиональная ориентация научно-педагогических кадров в сфере физической культуры и спорта : автореф. дис. ... канд. пед. наук : (13.00.04) / А. А. Колесов. - ГЦОЛИФК. - М., 1987. - 20 с.
8. Лапко В.Г. Структура научных и научно-педагогических кадров и их подготовка в сфере физической культуры и спорта в СССР (13.0004): Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. пед. наук. КГИФКС. / Лапко В.Г. – К., 1984. – 24 с.
9. Платонов В.Н. Олимпийский спорт / В.Н. Платонов. – Т.2. – К.: Олимпийская литература, 2009. - 704 с.
10. СССР. Физическая культура и спорт. // Большая советская энциклопедия. [Электронный ресурс] – Режим доступа к статье: <http://bse.sci-lib.com/article106998.html>.
11. Физическая культура и спорт в СССР в цифрах и фактах (1917-1961 гг.) : В помощь пропагандисту. – М.: ФиС, 1962. – 169 с. .
12. Физкультурное образование // Большая советская энциклопедия. [Электронный ресурс] – Режим доступа к статье: <http://bse.sci-lib.com/article116129.html>.
13. Шведов Д.Е. Роль и место России в инновационной сфере мирового хозяйства / Шведов Д.Е. – М., МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. [Электронный ресурс] – Режим доступа к статье: <http://geopub.narod.ru/student/shvecov/2/3.htm>.
14. Beet H. Physical Education and Sport in the USSR: The Organizational Model / H. Beet/ - Paper presented at the National Convention of the American Alliance for Health, Physical Education and Recreation. - Atlantic City, New Jersey, 1975 – 15 p.
15. Green M. Elite Sport Development Policy: learning and political priorities / M. Green, B. Houlihan – Routledge. Taylor Francis Group. London and New York, 2007. - 219 p.
16. Röder H. Hochleistungssport / Röder H. - Nachwort [Электронный ресурс] – Режим доступа к статье: www.sport-ddr-roeder.de/hochleistungssport_nachwort.html

Abstract. U.A. Pavlenko. Sports scientific manpower policy in USSR // Contemporary problems of physical culture and sports. – 2010. – № 17. – P. 16-21. *The purpose:* the analytic review of historical experience in sports scientific manpower policy of USSR. *The results:* sports scientific manpower policy in USSR is characterized by extensive development of sports science with permanent increasing of pedagogues and research workers, government regulation, directive planning, priority of scientific and methodical providing in sports practice, extensive publishing activities. *Resume:* modern transformation of soviet experience ought to be based on: government support, stimulation of research activities, strategic planning, preserving the balance of scientific researches in physical cultures and sports, modernization of material and technical equipments, application of the electronic and information technologies for scientific manpower preparation.

Keywords: sports science, manpower policy, USSR.

Аннотация. Ю.А. Павленко. Кадровая политика СССР в спортивной науке // Актуальные проблемы физической культуры и спорта. – 2010. – № 17. –С. 16-21. *Цель:* осуществить аналитический обзор передового исторического опыта СССР по кадровой политике в спортивной науке. *Результаты:* для кадровой политики СССР было характерным экстенсивное развитие спортивной науки с постоянным увеличением количества научных и научно-педагогических работников, государственным регулированием, директивным планированием, приоритетностью научно-методического обеспечения спортивной практики, масштабной издательской деятельностью. *Выводы:* современная трансформация советского опыта должна опираться на дальнейшую государственную поддержку, стимулирование научной работы, переход на стратегическое планирование, сбалансированность в исследованиях проблем физической культуры и спорта, модернизацию материально-технического оснащения, распространение электронных информационных технологий при подготовке и использовании научных и научно-педагогических кадров.

Ключевые слова: спортивная наука, кадровая политика, СССР.

Статтю отримано до публікації: березень 2010.

Статтю прийнято до публікації: квітень 2010.